

علل تأثیر معماری بناهای دولتی و عمومی بر معماری بناهای خصوصی در دوره پهلوی دوم

افسانه زرکش*

چکیده

ابنیه خصوصی یکی از اقسام بناها را در تمامی دوره‌های تاریخی ایران از جمله عصر پهلوی دوم تشکیل می‌دهد که در جایگاه خویش حائز اهمیت است. معماری بخش خصوصی در این دوره که قسمی از آثار و معماری خصوصی امروز را نیز شامل می‌شود تحت تأثیر عوامل متعددی شکل گرفته است که یکی از آنها، معماری ساختمان‌های دولتی و عمومی (به همراه عوامل دیگر) است. گرچه الگوبرداری از ابنیه دولتی و عمومی، پیشرفت‌ها و امکانات تازه‌ای در معماری و در مواردی هم‌خوانی با اقلیم را در پی داشته لکن از آنجا که موجب رواج معماری غیرخودی و دارای هماهنگی اندک با اقلیم شده و تا به امروز نیز ادامه یافته است، ریشه‌یابی این تأثیرپذیری اهمیت پیدا می‌کند. لذا هدف این تحقیق، دستیابی به علل و میزان نقش علل در تأثیر معماری برخی از ابنیه دولتی و عمومی بر معماری بعضی از بناهای خصوصی و شناخت و بررسی آنهاست. بررسی‌های انجام شده و نتایج بدست آمده نشانگر آن است که چهار عامل اصلی شامل خصوصیات بناهای دولتی و عمومی، ویژگی‌ها و شرایط بخش خصوصی، عوامل واسطه‌ای، و عوامل جانبی و زمینه‌ای در حد تقریباً متوسط سبب تأثیر شده‌اند. عامل جانبی بیشترین دخالت و عامل بخش خصوصی کم‌ترین نقش را داشته است. یعنی اثرگذاری به ویژه به سبب فراهم آمدن امکانات و شرایط مانند "عوامل سوق‌دهنده جامعه به سمت فرهنگ جدید و ..."، "اشاعه دیدگاه‌های فرهنگی نو و ..."، و "منابع تأمین‌کننده درآمد کشور و تعیین‌کننده میزان آن و ..." بوده است. همچنین بررسی شاخص‌ها نشان می‌دهد برخی از آنها با بیشترین نقش در عامل مربوط به خویش عبارت است از: تازگی بنا، خواست قشر مرفه برای الگوبرداری، بعضی از بناهای خصوصی اثر پذیرفته ...، ترویج دیدگاه‌های فرهنگی جدید...، تبلیغ زیاد مصالح و ...، داشتن تحصیلات عالی و ...

عوامل تأثیرگذار دیگر در عصر پهلوی دوم بر معماری اماکن خصوصی متأثر از بناهای دولتی و عمومی عبارت است از: وابستگی تام سازمان اقتصادی و سیاسی کشور، گرایش افراطی به غرب، اشاعه دیدگاه‌های فرهنگی جدید، تمرکز فعالیت‌ها در شهرهای بزرگ به ویژه تهران و مهاجرت به این شهرها، ابنیه خصوصی، افراد غیرمتخصص، و پژوهش‌ها در حیطه معماری.

واژگان کلیدی

عوامل تأثیر، ابنیه دولتی، بناهای خصوصی، دوره پهلوی دوم.

*. دکتري معماری، استادیار گروه معماری، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران. ۰۲۱۸۲۸۸۳۷۴۹
zarkesh@modares.ac.ir

مقدمه

ساختمان‌هایی که در تاریخ معماری ایران از جمله دوره معاصر و در عصر پهلوی دوم بنا شده‌اند از نظر "بانی و متولی ساخت" و «منبع تأمین‌کننده هزینه ساخت» به سه گروه تقسیم می‌شوند: ساختمان‌های دولتی، ابنیه عمومی و بناهای خصوصی. ابنیه عمومی هم خود منقسم به دو دسته دولتی و خصوصی است. ابنیه خصوصی بخش نسبتاً زیادی از بناهای هر دوره را تشکیل می‌دهد و نقش مهمی در تعریف و تبیین معماری آن ایفا می‌کند. در عصر پهلوی دوم عوامل متعددی بر معماری آثار خصوصی تأثیر گذار بوده است که یکی از آنها ساختمان‌های دولتی و عمومی دولتی (همراه با عوامل دیگر) بوده است. در برخی از منابع در خصوص علل تأثیر ابنیه دولتی و عمومی بر برخی از منابع در خصوص علل این تأثیر اشاراتی به چشم می‌خورد اما دلایل زیر، ریشه‌یابی تأثیر و میزان تأثیر علل را پیش می‌آورد که در این مقاله بدان پرداخته می‌شود: قلت اشارات مذکور، اهمیت بناهای خصوصی و موضوع تأثیر بر این ساختمانها که بسیاری از آنها بر جای مانده و بخشی از بناهای امروز شهرها را تشکیل می‌دهند و سهمی در چگونگی معماری آن دارند، مؤثر بودن در شناخت بخشی از معماری خصوصی بعد از این دوره به سبب تداوم معماری بناهای متأثر از ابنیه دولتی در این دوره، شناخت بیشتر معماری خصوصی این عصر، و تصمیم‌گیری برنامهریزی و اتخاذ تدابیر معمارانه برای اصلاح تدریجی روند معماری آنها، ضروری است نسبت تأثیر علل، که نقششان در امر اثرگذاری به اندازه خود علل است، نیز معین شود.

بنابراین، این پژوهش در وهله اول به دنبال کشف علت‌های تأثیر معماری (بعضی از) ساختمان‌های دولتی و عمومی بر معماری (برخی از) ابنیه خصوصی و سپس به دنبال تعیین اجمالی عوامل دیگری دخیل در شکل‌گیری معماری ابنیه مردمی متأثر از بناهای دولتی و عمومی است. در این تحقیق صرفاً ساختمان‌های خصوصی متأثر شده و آثار دولتی و عمومی اثرگذار مد نظر هستند. همچنین ابنیه عمومی و دولتی که از بناهای خصوصی داخل، اثر گرفته باشند مورد نظر نیستند. بناهای دولتی، عمومی و خصوصی به صورت منفرد یا مجتمع و با هر عملکردی در این تحقیق جای دارند. نمونه‌های اجرا شده، و کالبد و کاربری تمام انواع بناهای مورد نظر در زمان تأثیر مدنظر هستند.

این نکته در این تحقیق مدنظر است که دوره پهلوی دوم از نظر فعالیت‌های معماری و شهرسازی به سه مقطع زمانی تقسیم می‌شود که در هریک از آنها، اوضاع اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، برنامه‌ای و جمعیتی خاص تأثیرگذار معماری و شهرسازی وجود دارد: (۱) ۳۲-۱۳۲۰ ش: ادامه معماری پیش از مدرن و مدرن (۲) ۴۴-۱۳۳۲ ش: زمان اوج مدرنیسم و سبک بین‌المللی و معماری بساز و بفروشی (۳) ۵۷-۱۳۴۴ ش: شامل نگرشی است که ضمن تکرار سبک‌ها و روش‌های متداول غربی، سعی بر بکارگیری ویژگی‌های معماری و شهرسازی گذشته ایران و ایجاد هویت در

معماری ایرانی دارد. به این شیوه، "سبک پیوندی، احیایی یا ملی اطلاق" شده است. در این زمان التقاط‌گرایی و کلاسیسیسم نیز وجود داشته و جنبش مدرن، سبک بین‌المللی و معماری بساز و بفروشی هم تداوم دارد.

علل امر تأثیر در پایتخت یعنی تهران بررسی می‌شود. از زمان کودتای ۱۲۹۹ ش به بعد، سراسر مملکت تحت سلطه پایتخت درمی‌آید و فعالیت‌ها و بناهای دولتی ابتدا در پایتخت متمرکز و احداث می‌شود و غالباً سرمشق و الگویی برای شهرهای دیگر قرار می‌گیرد.

یکی از اصطلاحات مبنا در این پژوهش، ابنیه دولتی و عمومی است. منظور از بناهای مذکور، ساختمان‌هایی است که متعلق به عموم مردم بوده و بعضی از آنها با سرمایه‌گذاری و بودجه دولت احداث شده و طرح آنها طبق نظر یا تأیید دولت تهیه می‌شود و برای تشریفات خاص به کار می‌رود و یا مورد استفاده عموم مردم است؛ نظیر کاخ، مدرسه، ساختمان اداری، یادمان، موزه و دانشگاه. به این بناها معمولاً ساختمان‌های دولتی اطلاق می‌شود.

برخی دیگر از بناها، از هزینه مردم یا مردم و دولت ساخته می‌شود و معمولاً مطابق با نظر یا تأیید مسئولین آنها طراحی و بنا شده و عموم مردم از آنها بهره‌مند می‌شوند مانند بانک و شهرداری. این بناهای عمومی، دولتی است.

یکی دیگر از اصطلاحات پایه، بناهای خصوصی است. مقصود از بناهای خصوصی، ساختمان‌هایی است که با سرمایه‌گذاری و هزینه مردم یا بخش خصوصی (غیر از دولت) و مطابق با نظرات یا تأیید آنها برپا می‌شود و می‌توان به آنها عنوان بناهای مردمی یا بناهای غیردولتی نیز اطلاق کرد. این ساختمان‌ها ممکن است برای آموزش یا بهداشت و درمان و ... بنا و وقف شوند و یا جهت مصارف و سرمایه‌گذاری عمومی. از این رو متعاقباً عموم نیز در هزینه آن نقش پیدا می‌کنند که می‌توان آنها را "عمومی خصوصی" نام نهاد و یا شخصی بوده و تحت مالکیت شخصی قرار دارند. مسکن آپارتمانی و غیر بساز و بفروشی، مدارس، حمام‌ها، مراکز بهداشتی-درمانی، مراکز تجاری و سفارتخانه‌ها نمونه‌هایی از این نوع بناها به‌شمار می‌آید. ویلاهای شخصی و خانه‌های بساز و بفروش خارج از این محدوده قرار می‌گیرد.

روش‌های جمع‌آوری اطلاعات

روش گردآوری اطلاعات، منابع کتابخانه‌ای است که از آن جمله می‌توان به مصاحبه‌های انجام شده با معماران یا کارفرمای بنای خصوصی و ذکر علل اثرپذیریشان از زبان خویش، و با صاحب‌نظران و افراد متخصص شاهد وقایع اشاره کرد. قصد بر این بود که روش دیگری شامل مصاحبه با معماران یا کارفرماها استفاده شود که به جهت ناشناخته بودن آنها و یا عدم همکاریشان به دلایل مختلف ممکن نشد. رویه دیگر به دلیل پیش گفته و به لحاظ کمبود اطلاعات مکتوب، پرسش از صاحب‌نظران و

تقدم کاربرد سبک‌های مدرن و پیوندی در این بناها نیز تقدم ساخت را همراهی کرد که خود نیز تأثیرگذار شد.

تازگی بنا : قشر مرفه، مهندسان را به خدمت گرفتند از این رو نوگرایی (شامل سبک و ایده معماری و عناصر ساختمانی) تأثیر زیادی بر آنها گذارد و افراد معمولی (اکثراً شامل مهاجرین به تهران) نیز از مد تقلید کردند [وحدتی اصل، مصاحبه، ۱۳۸۴]. هر قدر نوآوری در بنا بیشتر بود تأثیر ساختمان نیز به تبع آن افزایش می‌یافت. فی‌المثل کار سنگی از دوره رضاشاه آغاز شد و تازگی داشت و به تدریج در عصر پهلوی دوم در ساخت ابنیه دولتی و عمومی رواج یافت و توسط بخش خصوصی نیز به طور گسترده بکار گرفته شد.

تازگی نسبی بنا : از اواخر دهه چهارم عصر پهلوی، حرکت جدیدی به سبک به اصطلاح پیوندی ایجاد شد. این حرکت به معماری مدرن و معماری گذشته ایرانی هر دو توجه کرد. معماری دولتی (سازمان‌های نوین‌داری دولتی و بانک ملی ایران) تمایل بیشتری به ایجاد بناهای اصیل و ملی به این صورت داشت [رجبی، ۲۵۳۵ : ۸۵-۸۴]. تازگی این حرکت موجب استقبال دولتمندان از آن نیز شد. البته اتصال نسبی به معماری گذشته به عنوان یک خصوصیت اثرگذار، بنا به دلایلی کمتر از نو بودن مطرح بود.

غناي معماری : بعضی از بناهای دولتی و عمومی این دوره جزو ابنیه شاخص و ارزشمند آن محسوب می‌شوند. اگرچه در دهه سوم و چهارم دوره پهلوی به علت لزوم ساخت سریع بناهای دولتی توجه به هنر معماری به حداقل ممکن رسید و در زمان شکوفایی اقتصادی پروژه‌های محول شده به مشاوران تراز اول، به علت کثرت کارها توسط مهندسان کم‌تجربه انجام شد لکن نمونه‌های با ارزش معماری نیز اجرا شد [یاور، ۱۳۸۳ : ۸۳].

ابهت، عظمت و بلندی : بناهای بلند بر بعضی از ابنیه خصوصی اثر داشته است. عناصر نماهای بزرگ : با توجه به اینکه پروژه‌های بزرگ معماری توسط دولت و بخش عمومی انجام می‌گرفت، لذا این بناها اغلب دارای نماهای بزرگی بودند که سبب جلب نظر و تأثیر اجزا و عناصر آنها بر مردم و معماری مردمی می‌شد. عناصر بناهای بلند : ابهت و بلندی ساختمان‌های بلند دولتی و عمومی موجب تأثیر اجزا و عناصر آنها بر بعضی از ابنیه خصوصی شد.

وجود بناهای متعدد از هر گرایش معماری یا عناصر موجود در چندین بنا : وجود ابنیه متعدد دولتی و عمومی از هر سبک رایج یا کاربرد عنصری در چندین بنای دولتی و عمومی، ویژگی اثرگذاری به این سبک‌ها یا عناصر بخشیده است. لازم به ذکر است تعداد ابنیه دولتی و عمومی به شیوه پیوندی کمتر و به مراتب اثرگذاریشان نیز کمتر بوده است. قرارگیری در معرض دید عموم : از آنجا که در این دوره جامعه

متخصصین شاهد وقایع از طریق فرم‌های جمع آوری اطلاعات است که در تهیه فرم‌ها سؤالات باز و بسته طرح شد. لذا از این روش بهره بیشتری برده شده است.

حدود ۴۰ نفر صاحب‌نظر در رابطه با موضوع این تحقیق شناسایی شدند که از این افراد متأسفانه ۲ تن مرحوم شده، تعدادی بیمار بوده یا به علت مشغله زیاد امکان پاسخگویی نداشتند، عده‌ای خارج از کشور یا خارج از تهران بودند و دسترسی به آنها میسر نبود. لذا در نهایت ۲۷ نفر به سؤالات پاسخ دادند.

روش تحقیق

روش‌های تحقیق مورد استفاده، تاریخی، علی، توصیفی و تحلیلی هستند. الگوبرداری چه با توجه به ویژگی دولتی یا عمومی بودن ساختمان‌ها و چه بدون عنایت به آن صورت گرفته باشد، از آنجا که ویژگی مذکور را داراست لذا در حیطه این تحقیق قرار می‌گیرد. تأثیرپذیری امکان دارد صرفاً از آثار دولتی و عمومی، یا از بناهای مذکور و ابنیه خصوصی باشد که خود به دو صورت انجام می‌گیرد :

۱. به طور مستقیم ۲. توسط عوامل واسطه‌ای
این پژوهش به لحاظ تأثیر بیشتر پوسته بیرونی بنا، به ویژه بدنه‌های شهری آن بر ابنیه دیگر، با معماری شهری بسیار مرتبط است.

برای شناخت و بررسی علل، عوامل زیر باید بررسی شوند :
۱. خصوصیات بناهای دولتی و عمومی اثرگذار ۲. ویژگی‌ها و شرایط بخش خصوصی تأثیرپذیر ۳. عوامل واسطه‌ای ۴. عوامل جانبی و زمینه‌ای ۵. عوامل افزایش‌دهنده امکان تأثیر ۶ عوامل کاهش‌دهنده امکان تأثیر. این شش عامل شاخص‌هایی را نیز دربرمی‌گیرد (جدول ۷-۱ و نمودار ۱). برای تعیین میزان وجود شاخص‌ها یک طیف سه سطحی شامل وجود کامل یا تقریباً کامل (۳۰ امتیاز)، وجود نسبی (۲۰ امتیاز)، و کم و عدم وجود (۱۰ امتیاز) انتخاب و مشخص شد. سپس حداقل و حداکثر امتیاز برای هر عامل معین شد (جدول ۱ و نمودار ۱).

برای هر یک از عوامل در فاصله بین حداقل و حداکثر خویش، طیفی متشکل از سه سطح حداقل، متوسط و حداکثر به عنوان مبنای سنجش میزان آن در نظر گرفته می‌شود.

در این پژوهش، آنالیز اساساً کیفی به همراه آنالیز کمی و تفسیر آماری بکار رفته است.

عوامل ایجاد کننده تأثیر

• ویژگی‌های بناهای دولتی و عمومی

تقدم در ساخت : بناهای دولتی و عمومی تأثیرگذار عمدتاً دارای تقدم زمانی ساخت نسبت به ابنیه خصوصی اثرپذیر بودند. اغلب فارغ‌التحصیلان دوره‌های نخست دانشکده هنرهای زیبا ابتدا در سازمان‌های دولتی به کار پرداختند [بسکی، ۱۳۷۴ : ۸۶]. البته

جدول ۲. امتیازات خصوصیات بناهای دولتی و عمومی. مأخذ: نگارنده.

Table 2. The points of characteristics of the governmental and public buildings. Source: Author.

امتیاز		نوع	حداقل	حداکثر	درصد
تعمیرات	هماهنگی با سطح اقتصادی قشر مرفه	۱	۱	۱	۱۰۰
	مطابقت با دید زیبایی‌شناسانه قشر پایین	۱	۱	۱	۱۰۰
تعمیرات	هماهنگی با دید زیبایی‌شناسانه قشر متوسط	۱	۱	۱	۱۰۰
	تطابق با نگاه زیبایی‌شناسانه قشر متوسط	۱	۱	۱	۱۰۰
تعمیرات	مطابقت با تمایلات فرهنگی قشر پایین	۱	۱	۱	۱۰۰
	هماهنگی با تمایلات فرهنگی قشر متوسط	۱	۱	۱	۱۰۰
تعمیرات	تطابق با تمایلات فرهنگی قشر مرفه	۱	۱	۱	۱۰۰
	قرارگیری در معرض دید عموم	۱	۱	۱	۱۰۰
تعمیرات	بناهای متعدد از هر گرایش معماری یا عناصر موجود در چندین بنا	۱	۱	۱	۱۰۰
	عناصر بناهای بلند	۱	۱	۱	۱۰۰
تعمیرات	عناصر نماهای بزرگ	۱	۱	۱	۱۰۰
	ابهت و عظمت و بلندی	۱	۱	۱	۱۰۰
تعمیرات	غناي معماری	۱	۱	۱	۱۰۰
	تازگی نسبی	۱	۱	۱	۱۰۰
تعمیرات	تازگی	۱	۱	۱	۱۰۰
	تقدم در ساخت	۱	۱	۱	۱۰۰
ابعاد	خصوصیات بناهای دولتی و عمومی	۱	۱	۱	۱۰۰

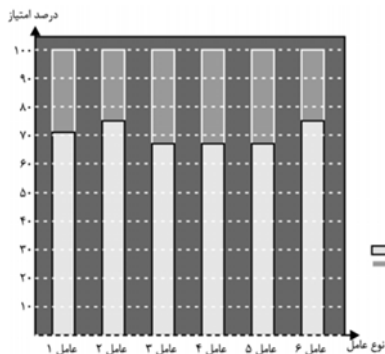
جدول ۳. امتیازات ویژگی‌ها و شرایط بخش خصوصی. مأخذ: نگارنده.

Table 3. The points of characteristics and situation of the private section. Source: Author.

امتیاز		نوع	حداقل	حداکثر	درصد
تعمیرات	مایل یا ناگزیر بودن قشر پایین برای تقلید	۱	۱	۱	۱۰۰
	مایل یا ناگزیر بودن قشر متوسط برای تقلید	۱	۱	۱	۱۰۰
تعمیرات	خواست قشر مرفه برای الگو برداری	۱	۱	۱	۱۰۰
	عدم ارتباط با معماری فرامرزی مانند اروپا و آمریکا (قشر پایین و متوسط)	۱	۱	۱	۱۰۰
ابعاد	ویژگی‌ها و شرایط بخش خصوصی	۱	۱	۱	۱۰۰

نمودار ۱. حداقل و حداکثر درصد ۶ عامل. مأخذ: نگارنده.

Graph 1. Minimum and maximum of the percentages of 6 factors. Source: Author.

به شدت ظاهر گرا و مصرف‌گرا بود لذا نمای شهری بناها بالاخص نمای رو به خیابان بسیار اهمیت یافت.

تطابق با تمایلات فرهنگی اقشار مختلف جامعه: بناهای دولتی و عمومی عمدتاً براساس فرهنگ غربی ساخته شد که فرهنگ معماری روز بود. لذا مردم از این ابنیه که بر مبنای این فرهنگ استوار بودند الگوبرداری کردند.

مطابقت با نگاه زیبایی‌شناسانه طبقات مختلف جامعه: بعد زیبایی‌شناختی بناهای دولتی و عمومی با دید زیبایی‌شناسانه اقشار گوناگون جامعه که متأثر از زیبایی‌شناسی مدرن بود، هم‌خوانی داشت و در تأثیرپذیری از این ساختمان‌ها مؤثر بود.

هماهنگی با سطح اقتصادی قشر مرفه: برخی از بناهای دولتی و عمومی صرفاً با امکانات مالی طبقه مرفه مطابقت داشت و این قشر طبق تمایلشان، از آنها تأثیر پذیرفته‌اند (جدول ۲ و ۳).

• ویژگی‌ها و شرایط بخش خصوصی

عدم ارتباط با معماری فرامرزی: از آنجا که قشرهای پایین و متوسط اجتماع، بضاعت مالی سفر به خارج از کشور را نداشتند لذا از معماری‌های پیشرو که مشاهده می‌کردند، معماری دولتی بود و از آن الگو می‌گرفتند.

خواست طبقه مرفه برای الگوبرداری: تمایل قشر بالای جامعه برای تقلید به همراه تمکن مالی آنها سبب اقتباس از بناهای دولتی شد.

مایل یا ناگزیر بودن اقشار متوسط و پایین برای الگوبرداری: نظر به اینکه طبقه میانی جامعه تقریباً می‌توانست تمایلات خود را نسبت به بناهای مدرن در نظر بگیرد و یا ممکن بود با توان مالی‌اش ناچار به تقلید باشد از این رو به ویژه از سال‌های ۱۳۴۹ به بعد که درآمدش افزایش یافت، از برخی از ابنیه دولتی و عمومی تأثیر پذیرفت (جدول ۳ و ۴).

• عوامل واسطه‌ای

استادان عالم، باسابقه و سرشناس و اثرگذار: اساتید عالم، مجرب

جدول ۱. حداقل و حداکثر امتیازها و درصد آنها برای عوامل ۱-۶. مأخذ: نگارنده.

Table 1. Minimum and maximum of the points and their percentages for factors 1-6. Source: Author.

نوع عامل	امتیاز		درصد	
	حداقل	حداکثر	حداقل	حداکثر
عامل ۱	۳۶۵	۵۱۵	۷۱	۱۰۰
عامل ۲	۴۵	۶۰	۷۵	۱۰۰
عامل ۳	۱۰۰	۱۵۰	۶۷	۱۰۰
عامل ۴	۲۳۰	۳۴۵	۶۷	۱۰۰
عامل ۵	۱۸۰	۲۷۰	۶۷	۱۰۰
عامل ۶	۱۰۵	۱۴۰	۷۵	۱۰۰

عمیق بر نسل بعدی معماران نوآور بر جای نهادند [اودین خان : ۸۸]. جو فرهنگی - اجتماعی : ساختمان‌های دولتی- عمومی کلاً فضای فرهنگی- اجتماعی خاصی ایجاد کرد که با توجه به میزان برخورد روزانه افراد با این بناها منشأ اثر ابنیه دولتی و عمومی بر بعضی از ابنیه خصوصی واقع شد.

دولت : به عنوان بزرگ‌ترین قدرت نیز سبب می‌شد تا بناهای دولتی- عمومی از اهمیت نسبی نزد مردم برخوردار شده و از برخی از آنها اثر گیرند. البته در اواخر دوره پهلوی دوم این الگوبرداری کم‌رنگ شده و افراد متمول به عامل اثرگذار تبدیل شدند.

بناهای خصوصی متأثر از ابنیه دولتی و عمومی : تمام یا بعضی از ساختمان‌های مذکور، به تنهایی یا به همراه آثار دولتی و عمومی (که جو فرهنگی - اجتماعی وسیع‌تری را به وجود می‌آورد) در صورت برخورد زیاد افراد با آنها، بر معماری برخی از ابنیه خصوصی اثر می‌گذارد.

ساختمان‌های دولتی و عمومی متأثر از بناهای دولتی و عمومی : تمام یا بعضی از این ابنیه، به تنهایی یا همراه با بناهای دولتی و عمومی تأثیر گذاشته بر آنها (که جو فرهنگی - اجتماعی گسترده‌تری را ایجاد می‌کنند) در صورت برخورد زیاد اشخاص با آنها، بر معماری بعضی از بناهای خصوصی تأثیر می‌نهند (جداول ۴ و ۸).

• عوامل جانبی و زمینه‌ای

جدول ۴. امتیازات عوامل واسطه‌ای. مأخذ: نگارنده.

Table 4. The points of intermediary factors. Source: Author.

امتیاز	کالبدی		سیاسی	فرهنگی - اجتماعی	انسانی	ابعاد
	برخی از ساختمانهای دولتی و عمومی تأثیر پذیرفته از بعضی بناهای دولتی و عمومی	بعضی از بناهای خصوصی اثر گرفته از برخی ابنیه دولتی و عمومی	دولت	پژوهش و مجامع حرفه‌ای و ارتباط یا همکاری با استادان و معماران پیش‌کسوت و سرشناس	جو فکری، فرهنگی و اجتماعی استادان عالم، با سابقه، سرشناس و اثرگذار	عوامل واسطه‌ای
	۲	۲	۲	۱	۲	ضرایب ارزشی
						۱
						نوع منبع اطلاعاتی
	۲۶۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰
	۱۳۰	۲۰	-	۳۰	-	۲۰
	۲۴۷	۲۹	۱۸	۳۰	۱۸	۲۹

و سرشناس، و سبک‌هایی که توسط این اساتید تعلیم داده می‌شد از عواملی است که باعث می‌شد دانشجویان در طراحی بناهای خصوصی، از بناهای دولتی یا عمومی ساخته شده توسط آنها یا به سبک‌های آموخته شده (و مطلوب) اثر پذیرند. به عنوان مثال، دانشجویان در ساخت مقبره‌ها از «سیحون» تأثیر می‌گرفتند. همچنین فرامرز شریفی انگیزه برای شروع کار سنگی و انجام آن در تهران که ابتدا در ابنیه خصوصی انجام دادند، را سیحون ذکر می‌کند [گفتگو با شریفی، تاج‌الدین و داورپناه، ۱۳۸۱ : ۱۱۷]. اساتید خارجی و داخلی دانشکده هنرهای زیبا که به شیوه‌های اوایل مدرن و مدرن و گاه در تلفیق با معماری سنتی، بناهای زیادی در دوره پهلوی اول ساخته بودند، نقش مهمی در آموزش نوع معماری داشتند و همان شیوه‌ها را بعد از ۱۳۲۰ نیز ادامه دادند [صارمی، ۱۳۷۵ : ۵۹ و وحدتی، ۱۳۷۵ : ۵].

همچنین از اواسط دهه ۱۹۶۰ به بعد نیز تغییراتی که در شهرسازی و معماری اروپا و امریکا رخ داد همراه فارغ‌التحصیلان ایرانی آن دیار به دانشگاه‌ها و محافل حرفه‌ای ایران وارد شد از آن جمله موضوع اهمیت یافتن و حفظ ساختمان‌ها و بافت تاریخی و طرح موضوع هویت در معماری بود [اعتصام، ۱۳۷۹ : ۱۰۱]. لذا در برخی از پروژه‌های معماری نیز تلاش شد با معماری گذشته ارتباط برقرار شود [صارمی، ۱۳۷۵ : ۵۹].

پژوهش، جامعه و مجامع حرفه‌ای، ارتباط یا همکاری با اساتید و معماران پیش‌کسوت و سرشناس : با تأسیس «انجمن آرشیستک‌های دیپلمه ایران» در ۱۳۲۳ و تأسیس نخستین مجله حرفه‌ای بنام «آرشیستک»، اندیشه‌های معماری مدرن در سطوح ابنیه دولتی و مسکونی رسوخ کرد. به عنوان مثال، «وارطان» در میان معماران و سازندگان ایرانی پیروانی یافت که کم‌کم عناصر کار او را در کارهای خود به وام گرفتند [معرفت، سیدی و وثوقی خزایی، ۱۳۷۵ : ۱۲۸ و ۱۳۰].

وجود مجامع معماری غربی مانند «آرشیستکتور اوژوردویی» و «آرشیستکتور فرانسز»، کتاب‌ها و مجامع دیگر و پلان‌های بوزار در دانشکده هنرهای زیبا در رواج معماری مدرن مؤثر واقع شد. در مجله اول، بناهای موزه هنرهای معاصر تهران، دانشگاه جندی شاپور و مجموعه مسکونی شوشتر و مرکز مدیریت تهران معرفی شده و سپس طرح دانشگاه بوعلی (و دو مرکز دیگر) چاپ شد. مجامع نام برده و طرز تفکر استادان دانشکده نقطه شروع هر پروژه معماری در دانشکده بود و البته مایه خود طراح نیز تأثیرگذار بود [وحدتی، ۱۳۷۵ : ۵ و صارمی، ۱۳۷۵ : ۵۹].

کنگره‌های بین‌المللی معماری که با حضور معماران بزرگی چون «لویی کان» در ایران تشکیل شد به مباحثات نظری معماری و استقبال از حرکت‌های نوین معماری جهان در مواجهه با معماری مدرن سرعت بخشید [اعتصام، ۱۳۷۹ : ۱۰۱].

در این زمان شرکت‌های بزرگی چون «فرمانفروماتیان» نیز که ساختمان‌های تازه دولتی (و خصوصی) بسیاری برپا کردند، تأثیر

برنامه‌های اقتصادی : منافع اقتصادی در کشورهای سرمایه‌داری عامل سیاست دروازه‌های باز در ۱۳۳۶ و استحاله جامعه تولیدی به جامعه مصرفی بود. ایجاد قطب‌های صنعتی و کشاورزی و تجهیزات زیرساختی و روبنایی و لذا تمرکز فعالیت‌ها در بعضی شهرها به ویژه تهران سبب افزایش مهاجرت به این شهرها بالاخص تهران شد و مسئله اسکان آنها را در پی داشت. این امر موجب اثرگیری از معماری مدرن به علت سادگی، هزینه کم و سرعت ساخت شد.

در دهه ۵۰ با افزایش قیمت‌های جهانی و داخلی، دولت اقدام به پرداخت یارانه در زمین‌هایی مانند سیمان و غیره کرد [ملک‌محمدی، ۱۳۸۱ : ۹۱].

درآمد حاصل از فروش نفت : درآمد زیاد حاصل از فروش نفت در ۱۳۵۰ موجب رونق صنعت سنگ‌بری و پیشرفت در تکنولوژی ساخت، افزایش درآمد سرانه و کالاهای مصرفی غربی در ایران شد [گفتگو با فرامرز شریفی و دیگران، ۱۳۸۱ : ۱۲۵ و رفیع‌پور، ۱۳۷۶ : ۸۱]. این روند رو به گسترش مصرف بر حوزه‌های مختلف از جمله گونه معماری بناها طبق الگوهای غربی اثر می‌گذارد.

دسترسی به مصالح و عناصر ساختمانی : احداث کوره‌های آجرپزی، خریداری کارخانه گچ تهران، تأسیس شرکت پریفاب و کارخانه سیمان لوشان و آهک چالوس و ... زمینه را برای تأثیرپذیری فراهم کرد.

وابستگی سازمان سیاسی کشور : وابستگی تام سازمان سیاسی کشور به جهان سرمایه‌داری بعد از کودتای مرداد ۱۳۳۲ و ترویج دیدگاه‌های سیاسی دولت در جامعه، از شرایط مؤثر در امر تأثیر بود (جدول ۵ و ۸).

• عوامل افزایش دهنده امکان تأثیرگذاری

- بناها با عملکرد جدید : سازمان‌های وزارتی جدید، فرهنگسراها، جدول ۵. امتیازات عوامل جانبی و زمینه‌ای. مأخذ: نگارنده.

Table 5. The points of marginal and background factors. Source: Author.

عوامل جانبی و زمینه‌ای	فرهنگی	زیباشناختی	روانشناختی	فطری	اقتصادی	تکنولوژیکی	سیاسی
عوامل فرهنگی جدید و سنت	۳	۲	۱	۳	۲	۱	۱
عوامل سبک‌های معماری و فلسفه جدید تکنولوژی و تأثیر صنعت نوین بر سبک‌های معماری و اثر این دیدگاه بر نگاه زیبایی‌شناسانه افراد جامعه ایران سبب اثرپذیری اقشار مرفه و متوسط از معماری بناهای دولتی و عمومی استوار بر این نگرش شد.	۳	۲	۱	۳	۲	۱	۱
دید زیبایی‌شناسی ناشی از تأثیر تکنولوژی مدرن و بازشد به معماری گذشته : از سال ۱۳۵۰ به بعد دید زیبایی‌شناسی برخاسته از بازشد به معماری سنتی ایران در ترکیب با سبک مدرن معماری بروز می‌کند.	۳	۲	۱	۳	۲	۱	۱
تعالی طلب بودن انسان : تعالی طلب بودن انسان و تمکن مالی او در اثرپذیریش از معماری دولتی و عمومی برتر و پیشرفته‌تر مؤثر بود.	۳	۲	۱	۳	۲	۱	۱
وابستگی سازمان اقتصادی کشور : در تقسیم جهانی کار بعد از جنگ جهانی دوم، اقتصاد کشورهای تحت سلطه به سوی اقتصادی تک‌محصولی سوق داده شد و ایران پایه‌های اقتصادی خویش را بر تولید روزافزون نفت قرار داد و این اقتصاد از این پس با افت و خیزهایی همراه شد که از سوی جهان سرمایه‌داری بر بازار نفت تحمیل می‌شد [حبیبی، ۱۳۷۵ : ۱۷۹].	۳	۲	۱	۳	۲	۱	۱
تراپی ارزشی	۳	۲	۱	۳	۲	۱	۱
نوع منبع اطلاعاتی	۳	۲	۱	۳	۲	۱	۱
میانگین	۳۰	۲۰	۳۰	۲۰	۳۰	۳۰	۶۰
فریبا	۳۰	۲۰	۳۰	۲۰	۳۰	۳۰	۴۰
منابع	۳۰	۲۰	۳۰	۲۰	۳۰	۳۰	۴۰
مکتوب	۳۰	۲۰	۳۰	۲۰	۳۰	۳۰	۴۰
میانگین کل	۳۰	۲۰	۳۰	۲۰	۳۰	۳۰	۵۶

تداوم رواج تجددگرایی و برنامه‌های توسعه اقتصادی - اجتماعی : گرایش به غرب و تأثیرات فرهنگی آن در زمان محمدرضا پهلوی ادامه یافت و به تدریج بسیاری از طبقات جامعه (بالاخص قشر بالا و متوسط) را در بر گرفت [رفیع‌پور، ۱۳۷۶ : ۷۸].

قشر متوسط جدید در اکثر زمینه‌های فرهنگی از طبقه بالا که فرهنگ غرب سرمشقشان بود الگو می‌گرفت و قشر پایین از طبقه متوسط. رواج بیشتر راه و رسم جدید زندگی که با ظهور تأسیسات و تجهیزات نو در ساختمان همراه بود، و استفاده از فرم‌ها و عناصر و مصالح خارجی به عنوان یک ارزش [جانی‌پور، ۱۳۷۹]. سبب ایجاد زمینه‌های اجتماعی برای الگوبرداری بخش خصوصی از برخی ابنیه به سبک جدید دولتی و عمومی (و خصوصی) شد.

برنامه‌های توسعه اقتصادی - اجتماعی کشور شامل توسعه برون‌زا، استفاده از منابع موجود در مناطق مستعد، ایجاد و توسعه قطب‌های صنعتی در تهران و چند شهر دیگر، ایجاد نواحی صنعتی جدید، اتکا بر اقتصاد تک محصولی، گسترش بی‌سابقه شهر تهران و ایجاد بحران مسکن، شرایط را جهت تأثیرپذیری فراهم کرد.

قابلیت اثرگیری : بعضی از انسان‌ها قابلیت تأثیرپذیری دارند و به تبع آن از بناهای دولتی و عمومی پیشرفته‌تر از ساختمان‌های آنها نیز تأثیر می‌گیرند. [زرکش، ۱۳۸۵ : ۹۷]

اشاعه دیدگاه‌های فرهنگی جدید : رواج نگرش‌های فرهنگی جدید و شیوه‌های نوین زندگی ناشی از تأثیرات غرب از طریق تبلیغات و اثرات روانی توسط رادیو و تلویزیون بالاخص بعد از کودتای مرداد ۱۳۳۲ صورت گرفت [ازغندی، ۱۳۷۹ : ۸۱].

تأثیر نگرش زیبایی‌شناسی جدید : نگاه زیبایی‌شناختی جدید در غرب ناشی از مدرنیته و فلسفه جدید تکنولوژی و تأثیر صنعت نوین بر سبک‌های معماری و اثر این دیدگاه بر نگاه زیبایی‌شناسانه افراد جامعه ایران سبب اثرپذیری اقشار مرفه و متوسط از معماری بناهای دولتی و عمومی استوار بر این نگرش شد.

دید زیبایی‌شناسی ناشی از تأثیر تکنولوژی مدرن و بازشد به معماری گذشته : از سال ۱۳۵۰ به بعد دید زیبایی‌شناسی برخاسته از بازشد به معماری سنتی ایران در ترکیب با سبک مدرن معماری بروز می‌کند.

تعالی طلب بودن انسان : تعالی طلب بودن انسان و تمکن مالی او در اثرپذیریش از معماری دولتی و عمومی برتر و پیشرفته‌تر مؤثر بود.

وابستگی سازمان اقتصادی کشور : در تقسیم جهانی کار بعد از جنگ جهانی دوم، اقتصاد کشورهای تحت سلطه به سوی اقتصادی تک‌محصولی سوق داده شد و ایران پایه‌های اقتصادی خویش را بر تولید روزافزون نفت قرار داد و این اقتصاد از این پس با افت و خیزهایی همراه شد که از سوی جهان سرمایه‌داری بر بازار نفت تحمیل می‌شد [حبیبی، ۱۳۷۵ : ۱۷۹].

جدول ۶. امتیازات عوامل افزایش دهنده امکان تأثیر. مأخذ: نگارنده.

Table 6. The points of influence increasing factors. Source: Author.

امتیاز	روانشناختی			انسانی	کالبد شهری		کالبدی		عوامل افزایش دهنده تأثیر	
	تبلغ اثر گذاری بناهای دولتی و عمومی	تبلغ زیاد مصالح و فرآورده‌های ساختمانی وارداتی و جدید و یا مصالح داخلی	تبلغ همه جانبه دیدگاه‌های فرهنگی جدید و ...	یکسانی معمار بناها	نزدیکی مکانی ساختمانها	موقعیت مکانی خاص بناهای دولتی و عمومی	نزدیکی مکانی بناهای دولتی و عمومی بهم	همسانی یا قرابت اندازه و ابعاد بناها		عملکرد یکسان بناها
	۲	۲	۲	۲	۱	۲	۲	۱	۲	۲
ضرایب ارزشی										
نوع منبع اطلاعاتی										
میانگین فرمها	۴۲۰	۲۰	۳۰	۲۰	۲۰	۲۰	۲۰	۳۰	۲۰	۲۰
منابع مکتوب	۲۴۰	-	۳۰	۲۰	۱۰	۲۰	۲۰	-	۲۰	۲۰
میانگین کل	۴۰۲	۱۶	۳۰	۲۰	۱۸	۲۰	۲۰	۱۶	۲۸	۲۰

• عوامل کاهش دهنده امکان تأثیر گذاری

معماری مدرن و معماران : با توجه به قدرت معماری مدرن جهانی در این دوره، معماری ایران نیز مقلد این سبک شد و بنابراین معمارانی که در این دوره فارغ التحصیل شده‌اند، حتی تا به امروز پیرو سبک بین‌المللی صنعت ساختمان هستند.

هم‌ترازی معمار ابنیه خصوصی و بناهای دولتی و عمومی : بناهای دولتی و عمومی و ابنیه خصوصی که معمارشان، هم‌سطح بودند احتمال تأثیرپذیری ساختمان‌های خصوصی را از ابنیه دولتی کاهش می‌داد.

تحصیلات عالی و مناصب عالی‌رتبه : اشخاصی که واجد تحصیلات عالی و مناصب عالی‌رتبه بودند معمولاً خود را برتر از دیگران و مؤثر بر داخل دانسته و از خارج تأثیر می‌گرفتند یا معمار خارجی استخدام می‌کردند.

تمکن مالی زیاد بخش خصوصی : امکانات اقتصادی بسیار زیاد بعضی اشخاص سبب اثرپذیری از خارج می‌شد چرا که این افراد خود را پیشرو در معماری و اثرگذار بر داخل می‌دانستند از این رو احتمال تأثیرپذیری آنها از معماری دولتی کاهش می‌یافت.

فقر مالی بیش از اندازه بخش خصوصی : فقر مالی بیش از حد برخی افراد یکی دیگر از عواملی بود که امکان اثرپذیری از ساختمان‌های دولتی را کم می‌کرد.

تأثیر مخرب جنگ : تأثیر مخرب جنگ جهانی دوم و پیامدهای

مهمان‌سراها، ساختمان‌های صدا و سیما، ساختمان مجلس و ... از جمله بناهای با عملکرد جدید در این دوره بود که امکان اثرپذیری را بیشتر می‌کرد.

- همانندی عملکرد ابنیه خصوصی با عملکرد ساختمان‌های دولتی و عمومی : از آنجا که عملکرد بعضی از بناهای عمومی خصوصی مانند بهداشتی- درمانی، و آموزشی همسان با عملکرد برخی از ابنیه دولتی عمومی همچون بیمارستان و مدرسه بود لذا امکان تأثیرپذیری را افزایش می‌داد.

- قرابت اندازه بناهای خصوصی با اندازه آثار دولتی و عمومی : همانندی یا قرابت ابعاد برخی از ابنیه دولتی و عمومی و بعضی از ساختمان‌های خصوصی، بر احتمال اثرپذیری می‌افزود. اکثر معماران تأثیرگذار این دوران هم برای دولت طراحی کرده‌اند و هم برای بخش خصوصی، بنابراین طبیعی است که یکسان باشد.

- نزدیکی مکانی بناهای دولتی و عمومی به یکدیگر : قرارگیری تعدادی ساختمان دولتی و عمومی با معماری جدید در نزدیکی هم، فضایی ایجاد می‌کرد که توان اثرگذاریشان را افزایش می‌داد.

- موقعیت مکانی خاص بناهای دولتی و عمومی : استقرار ابنیه دولتی و عمومی در موقعیت ویژه نظیر محل تقاطع دو خیابان اصلی یا در یک میدان و ... احتمال تأثیرشان را فزونی می‌بخشید.

- نزدیکی مکانی ابنیه دولتی و عمومی به ساختمان‌های خصوصی: بعضی از بناهای دولتی و عمومی که نزدیک به برخی از آثار خصوصی و با امکانات مالی قشر ساکن در محل مربوطه هماهنگ و یا تقریباً سازگار بود، امکان تأثیرپذیری از آنها را دوچندان می‌کرد.

- یکسانی معمار بناهای خصوصی و ساختمان‌های دولتی و عمومی: امر مذکور و مطلوب بودن طرح ساختمان‌های دولتی و عمومی برای خود معمار، احتمال اقتباس وی از معماری این بناها در طراحی برخی از ابنیه خصوصی توسط او را فزونی می‌بخشید.

- تبلیغ همه‌جانبه تجددگرایی و مصرف‌گرایی : تبلیغ و اشاعه زیاد فرهنگ و الگوهای غربی که به عنوان سرچشمه‌های تجدد و پیشرفت، ناشی از جو جهانی، از یک‌سو بر جنبه‌های مختلف مثل مصرف کالاها، تجملی و ایجاد نیازهای جدید اثر گذاشته [ملک‌محمدی، ۱۳۳۱ : ۱۱۸] و از سوی دیگر زیربنای فرهنگی - اجتماعی معماری دولتی و عمومی را تشکیل می‌داد، احتمال تأثیر این معماری را افزایش می‌داد.

- تبلیغ زیاد مصالح و فرآورده‌های ساختمانی جدید : تبلیغ و ترویج زیاد فرآورده‌های ساختمانی وارداتی و جدید و مصالح داخلی بکار رفته در بناهای دولتی و عمومی، از طریق رسانه‌های جمعی و کاربردهای پس از ۱۳۳۰ در پی مصرف‌گرا شدن جامعه، سبب افزایش امکان تأثیرگذاری می‌شد.

- قصد اثرگذاری بناهای دولتی و عمومی : معماری برخی از ساختمان‌های دولتی و عمومی با هدف تأثیر بر معماری مردمی شکل می‌گرفت لذا احتمال اثرگذاری را بیشتر می‌کرد (جدول ۶ و ۸).

جدول ۹. درصدهای محاسبه شده از عوامل و مقایسه آنها با حداقل و حداکثر درصدها. مأخذ: نگارنده.

Table 9. Calculated percentages of the factors and comparison with minimum and maximum of percentages. Source: Author.

عامل	درصد		
	حداقل	حداکثر	محاسبه شده
عامل ۱	۷۱	۱۰۰	۸۴
عامل ۲	۷۵	۱۰۰	۸۱
عامل ۳	۶۷	۱۰۰	۸۳
عامل ۴	۶۷	۱۰۰	۸۵
عامل ۵	۶۷	۱۰۰	۷۵
عامل ۶	۷۵	۱۰۰	۷۵

جدول ۱۰. مقایسه درصدهای محاسبه شده از عوامل با حداقل و حداکثر درصدها براساس ترتیب اعداد محاسبه شده. مأخذ: نگارنده.

Table 10. Comparison of calculated percentages of factors with minimum and maximum of percentages. Source: Author.

عامل	درصد		
	حداقل	حداکثر	محاسبه شده
عامل ۴	۶۷	۱۰۰	۸۶
عامل ۱	۷۱	۱۰۰	۸۷
عامل ۳	۶۷	۱۰۰	۸۴
عامل ۲	۷۵	۱۰۰	۸۳/۵

طبقات اجتماعی، آموزش و پژوهش و مجامع حرفه‌ای معماری، اساتید و معماران خارجی و تحصیل کرده در خارج، مسافرت به کشورهای خارج، اشاعه دیدگاه‌های فرهنگی جدید، تبلیغ مصالح و فرآورده‌های ساختمانی جدید، نگرش زیبایی‌شناختی جدید، عملکرد، سبک‌های معماری معاصر اروپا و امریکا، معماری مبتنی بر التقاط‌گرایی و سبک معبد یونانی، ابنیه خصوصی (غیر متأثر از آثار دولتی)، افراد غیرمتخصص به عنوان سازندگان بناها، مهندسان معمار، کارفرما، رشد جمعیت (۴۵-۱۳۳۲)، سازه و مصالح ساختمانی جدید، دسترسی به مصالح و عناصر ساختمانی، وابستگی سازمان

بسیار ناپه‌نجان آن مثل تورم و رکود ساختمان‌سازی در ۳۰-۱۳۳۰ (ملک محمدی، ۱۳۸۱: ۹۵) از عواملی بود که احتمال تأثیرپذیری

جدول ۷. امتیازات عوامل کاهش دهنده امکان تأثیر. مأخذ: نگارنده.

Table 7. The points of influence decreasing factors. Source: Author.

عوامل کاهش دهنده تأثیر	انسانی	اجتماعی	اقتصادی		سیاسی	امتیاز
			تمکن مالی زیاد بخش خصوصی	فقر زیاد بخش خصوصی		
ضرایب ارزشی	۱	۲	۲	۲	۲	۲
نوع منبع اطلاعاتی	۲۰	۳۰	۱۰	۳۰	۲۰	۲۴۰
میانگین فرمها	۲۰	۲۰	۲۰	۲۰	۲۰	۱۸۰
میانگین منابع مکتوب	۲۰	۲۷/۵	۱۰	۲۷/۵	۲۰	۲۱۰

را کاهش می‌داد (جدول ۷ و ۸).

ارزیابی اطلاعات نهایی عوامل

اکنون مقادیر محاسبه شده همه عوامل، در قیاس با حداقل و حداکثر آنها در جدول ۹ مشخص شده و ارقام نهایی ۴ عامل پس از تأثیر مجموع عوامل ۵ و ۶ طبق جدول ۱۰ و نمودار ۲ تعیین می‌شود تا وضعیت علل تأثیر در دوره پهلوی دوم معین شود. لازم به ذکر است معماری اماکن خصوصی متأثر از بناهای دولتی و عمومی که یکی از عوامل کالبدی است (و سایر ابنیه خصوصی)، تحت تأثیر عوامل دیگری نیز قرار داشته که عبارتند از: وابستگی سازمان اقتصادی کشور، برنامه‌های اقتصادی، افزایش نسبی درآمد ملی در ۱۳۵۰، میزان درآمد، تجددطلبی و تغییر سنن فرهنگی،

جدول ۸. امتیاز نهایی محاسبه شده از امتیازات منابع مکتوب و میانگین فرمها. مأخذ: نگارنده.

Table 8. Final calculated points taken from scripts and average of forms. Source: Author.

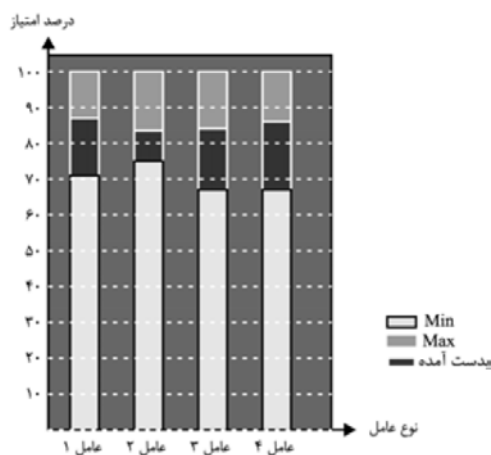
عامل و مشخصات		عامل ۱		عامل ۲		عامل ۳		عامل ۴		عامل ۵		عامل ۶	
منبع اطلاعاتی		امتیاز	ضریب	امتیاز	ضریب	امتیاز	ضریب	امتیاز	ضریب	امتیاز	ضریب	امتیاز	ضریب
میانگین فرمها		۹۰۰	۰/۸۵	۱۰۰	۰/۹	۲۶۰	۰/۹	۶۲۰	۰/۸	۴۲۰	۰/۸	۲۴۰	۰/۷
منابع مکتوب		۶۴۰	۰/۱۵	۷۰	۰/۱	۱۳۰	۰/۱	۴۵۰	۰/۲	۲۴۰	۰/۲	۱۸۰	۰/۳
میانگین		۸۶۱		۹۷		۲۴۷		۵۸۶		۴۰۲		۲۱۰	

نیز بر معماری مردمی تأثیرگذار بوده‌اند. در دوره پهلوی از یک سو شاهد کارهای بزرگ معماری هستیم که طبق معمول بایستی با هزینه دولت ساخته شوند و همچنین ساختمان‌های خصوصی - عمومی که با بودجه افراد متمول نزدیک به حکومت با استفاده از رانت حکومتی ساخته می‌شوند که طبیعی است مقلد سبک دولتی باشند.

از سوی دیگر معماری بساز و بفروش، ساختاری مردمی- مدرن دارد و بدون هویت و ساختار قوی ابتدا در محلات شهرهای بزرگ و سپس در بقیه کشور رشد می‌کند که اغلب به دست معماران بی‌سواد فاقد تحصیلات که از شهرهای کوچک برای کسب و کار به شهرها آمده‌اند ساخته می‌شوند که به ساختارهای غیر علمی معماری عصر پهلوی مبدل شده‌اند. البته ساخته‌های دولتی بسیار کم و ساخته‌های بساز و بفروش بسیار زیاد هستند. همچنین این دوران شروع دوران افزایش شهرنشینی و خالی شدن روستاها است (از سال ۴۴).

نمودار ۲. مقایسه درصدهای محاسبه شده از عوامل ۱-۴ با حداقل و حداکثر درصد آنها
Graph 2. Comparison of calculated percentages of factors 1-4 with minimum and maximum of percentages.

سیاسی کشور، تأثیر جنگ (جنگ جهانی دوم)، ضوابط و قوانین ساختمانی، اتومبیل. گرچه برخی از عوامل مذکور به طور غیرمستقیم در تأثیرپذیری از ابنیه دولتی و عمومی نقش داشته‌اند اما مستقیماً

نتیجه‌گیری

بررسی علل یا عوامل دخیل در تأثیر طبق جدول ۱۰ نشان می‌دهد که همه عوامل در حد تقریباً متوسط موجود و تأثیرگذار بوده‌اند. عامل جانبی بیشترین دخالت و عامل بخش خصوصی کمترین نقش را داشته است. به علاوه به طور کلی علل و عوامل بیرونی (خارج از امر اثرپذیر) بیش از بخش خصوصی در تأثیرگذاری نقش ایفا کرده‌اند. در حقیقت این عوامل وضعیت را برای بخش خصوصی جهت تأثیرپذیری فراهم کرده‌اند. همچنین عامل اثرگذار یعنی خصوصیات بناهای دولتی و عمومی بیش از عامل تأثیرپذیر یعنی ویژگی‌ها و شرایط بخش خصوصی در تحقق تأثیر دخیل بوده‌اند. همین‌طور تأثیر مستقیم ابنیه دولتی و عمومی بیش از تأثیر غیرمستقیم عوامل واسطه‌ای نقش داشته است.

بررسی شاخص‌ها در جداول ۲ تا ۷ نسبت به معیارهای آنها نشان می‌دهد شاخص‌هایی که بیشترین نقش را در عامل مربوط به خویش داشته‌اند عبارت است از: تازگی بنا، ابهت و عظمت، تطابق با نگاه زیبایی‌شناسانه قشر متمول، خواست قشر مرفه برای الگوبرداری، مایل یا ناگزیر بودن قشر متوسط، بعضی از بناهای خصوصی اثر گرفته ... برخی از ساختمان‌های دولتی و ... عوامل سوق‌دهنده جامعه ... اشاعه دیدگاه‌های فرهنگی ... تبلیغ همه‌جانبه دیدگاه‌های فرهنگی جدید و ... تبلیغ زیاد مصالح، عملکرد یکسان بناها، داشتن تحصیلات عالی و ... و فقر زیاد بخش خصوصی.

فهرست منابع

- ازغندی، علیرضا. ۱۳۷۹. تاریخ تحولات سیاسی و اجتماعی ایران. ج ۱. تهران: انتشارات سمت.
- اعتصام، ایرج. ۱۳۷۹. بررسی تطبیقی معماری و شهرسازی معاصر ایران با اروپا. در باقر آیتا... زاده شیرازی و مدیریت انتشارات و تولیدات فرهنگی، آورنده. مجموعه مقالات دومین کنگره تاریخ معماری و شهرسازی ایران، نشر سازمان میراث فرهنگی کشور، ج ۳، تهران، ۱۳۷۹، صص ۹۶-۱۰۲.
- اودین‌خان، حسن. ۱۳۷۸. معماری آسیا، تنوع و التقاطی‌گری. مجله معماری و شهرسازی، (۵۰ و ۵۱): ۸۶-۸۹.
- باور، سیروس. تابستان و پاییز ۱۳۸۳. معماری در دوره پهلوی دوم. مجله معماری و فرهنگ، ۶ (۱۸ و ۱۹): ۳۷-۴۱.
- بسکی، سهیلا. زمستان ۱۳۷۴. آغازگران معماری امروز ایران، گفتگو با مهندس پرویز کیهان، مجله آبادی، ۵ (۱۹): ۸۷-۸۴.
- بشیری، جعفر. مرداد ۱۳۸۳. معماری نوین ایران. مجله آباد بوم، (۲۱).
- تکمیل همایون، ناصر. ۱۳۷۹. تاریخ اجتماعی و فرهنگی تهران، از ویرانی دارالخلافه ناصری تا پایان دوره پهلوی. ج ۳، چ اول. تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی و شهرداری تهران.
- جانی‌پور، بهروز. ۱۳۷۹. سیر تحول معماری مسکن تهران در دوره پهلوی. رساله دکتری منتشر نشده معماری، راهنما: امیر منصوری، دانشکده هنرهای زیبا، دانشگاه تهران.
- جعفری نژاد، پرستو. ۱۳۷۸. سیر تحول معماری شهری در ایران، با نگاهی به تکنولوژی غرب. مجله معماری و شهرسازی، (۵۵ و ۵۴): ۱۴۰-۱۴۹.
- حبیبی، سید محسن. ۱۳۷۵. از شار تا شهر. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- دیبا، کامران. زمستان ۱۳۸۰. عبدالعزیز فرمانفرمایان مروری بر ربع قرن معماری دوره اخیر. مجله معمار، (۱۵): ۷۶-۶۶.
- رجبی، پرویز. ۲۵۳۵. معماری ایران در عصر پهلوی. تهران: مرکز تحقیقات ایران‌شناسی دانشگاه ملی ایران.
- رئیس دانا، فریبر. ۱۳۸۲. برخی عوامل اجتماعی و اقتصادی مؤثر در معماری معاصر. مجله معماری و فرهنگ، ۵ (۱۶ و ۱۵): ۲۱-۱۹.
- زرکش، افسانه. ۱۳۸۵-۱۳۸۳. طرح پژوهشی تأثیر معماری بناهای دولتی بر معماری بناهای خصوصی در معماری معاصر ایران. کارفرما: معاونت معماری و شهرسازی وزارت مسکن و شهرسازی، ناظر: دکتر ابوالقاسم وحدتی اصل، ۳ جلد.
- سعید نیا، احمد. ۱۳۷۳. تهران پایتخت. در کتاب تهران، جلد ۵. تهران: انتشارات روشنگران.
- رفیع‌پور، فرامرز. ۱۳۷۶. توسعه و تضاد: کوششی در جهت تحلیل انقلاب اسلامی و مسائل اجتماعی ایران. تهران: شرکت سهامی انتشار.
- صارمی، علی اکبر. تابستان ۱۳۷۵. جای پای معماری جدید ایرانی در آلتیه‌های دهه ۴۰. مجله آبادی، ۶ (۲۱): ۶۱-۵۴.
- قبادیان، وحید. تابستان و پاییز ۱۳۸۳. معماری نوگرایی ایرانی. مجله معماری و فرهنگ، (۱۸ و ۱۹): ۴۲-۴۶.
- افشارنادر، کامران. ۱۳۸۱. گفتگو با فرامرز شریفی، حسن تاج‌الدین و غفار داورپناه. مجله معمار، (۱۸): ۱۱۷-۱۲۴.
- ملک‌محمدی نوری، حمیدرضا. ۱۳۸۱. بر لبه‌ی پرتگاه مصرف‌گرایی: بررسی روند رشد مصرف‌گرایی و تغییر الگوی مصرف در دوران پهلوی دوم. تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- معرفت، مینا؛ سیدی، سیداحمد و وثوقی خزائی، فاطمه. ۱۳۷۵. پیشکسوتانی که به تهران مدرن شکل دادند. در تهران، پایتخت دویست ساله (مجموعه مقالات)، زیر نظر شهیار عدل؛ برنارد اورکاد؛ ت: ابوالحسن سروقد مقدم، سید احمد سیدی، فاطمه وثوقی خزائی. تهران: نشر سازمان مشاور فنی و مهندسی شهر تهران.
- زرکش، افسانه. ۱۳۸۴. وحدتی اصل، ابوالقاسم. ۱۳۷۴. نگرشی به معماری و ساختمان‌سازی در شهر تهران (بحران مد در معماری). مصاحبه منتشر نشده با وحدتی اصل، قاسم.

Reference List

- Azghandi, A. (2000). *Tarikh-e Tahavolat- e Siasi va Ejtemaei- e Iran* [Political and Social Changes History of Iran]. Tehran: Samt Publications.
- Bashiri, J. (2004). Memari- e Novin- e Iran [Modern Architecture of Iran]. *Abadboom Journal*, 21.
- Bavar, S. (2004). Memari dar Doreh- ye Pahlavi- e Dovom [Architecture in Mohammad Reza Pahlavi's Era]. *Journal of Memari va Farhang*, 6 (18 & 19): 37-41.
- Beski, S. (1995). Aghazgaran- e Memari- e Emrooz- e Iran, Goftogoo ba Mohandes Parviz Keyhan [The Pioneers of Present-day Iranian Architecture, Interview with Parviz Keyhan]. *Abadi*, (19): 84-87.
- Diba, K. (2001). Abdolaziz- e Farmanfarmaeian [Abdol-Aziz Farmanfarmaeian]. *Memar Journal*, 15: 66-67.
- Etesam, I. (2000). *Baresi- e Tatbigi- e Memari va Shahrsazi- e Moaser- e Iran ba Orupa* [A Comparative study of the Iranian Cotemporary Architecture and Urbanism with Europe]. Conference proceedings of the 2nd Congress of the History of Iranian Architecture and Urbanism held in Bam. Conducted by Ayatollahzadeh Shirazi, B. & Management of Cultural Productions and Publications. Tehran: Iran Cultural Heritage Organization.
- Ghobadian, V. (2004). Memari-e Nogeraye Irani [Iranian Modernist Architecture]. *Journal of Memari va Farhang*, 6 (18 & 19): 42-46.
- Afsharnaderi, K. (2001). Goftogoo ba Faramarz Sharifi, Hassan Tajeddin va Ghaffar Davarpanah [An Interview with Faramarz Sharifi, Hassan Tajeddin, and Ghaffar Davarpanah]. (2002) *Memar Journal*, (18): 117-124.
- Habibi, S. M. (1996). *Az Shar ta Shahr* [History of the city]. Tehran: University of Tehran.
- Janipour, B. (2000). *Seir-e Tahavol-e Memari-e Maskan-e Tehran dar Doreh-e Pahlavi* [Evolution of Housing architecture of Tehran in Pahlavi Period]. Unpublished Doctoral Dissertation. University of Tehran.
- Jafarnejad, P. (1999) *Seir-e Tahavol-e Memari-e Shahri dar Iran* [Evolution of Iranian Architecture In View of the Influences of Western Technology]. *Journal of Architecture and Urbanism*, (54-55): 140-149.
- Malek Mohammadi, H. (2002). *Bar Labelh-e Partgah-e Masrafgeraei* [On the edge of consumerism]. Tehran: Islamic Revolution Document Center.
- Marefat, M., Seyyedi, S. A. & Vosoughi Khazaei, F. (1996). *Pishkesvatani ke beh Tehran- e Modern Shekl Dadand* [Pioneers who formed to Modern Tehran]. Proceedings of Tehran, The Capital of Two hundred-years, Conducted by Adl, Sh. & Orkad, B. Translated by Sarvghad Moghaddam, A., Seyyedi, S. A. & Vosoughi Khazaei, F. Tehran: Tehran Engineering & Technical Consulting Organization.
- Odinkhan, H. (1999). Memari- e Asia, Tanavo va Elteghatigari [Architecture of Asia, Variety, and Eclecticism]. *Journal of Memari va shahrsazi*, (50-51): 86-89.
- Rafipour, F. (1997). *Toseh va Tazad* [Development and Contrariety]. Tehran: Shahid Beheshti University.
- Rajabi, P. (1976). *Memari-e Iran dar Asr-e Pahlavi* [Iranian Architecture in Pahlavi Period]. Tehran: Iran Research Center of Melli University of Iran.
- Raeisdana, F. (2003). Barkhi Avamel-e Ejtemaei va Eghtesadi-e Moaser dar Memari-e Moaser [Some of Social and Economic Factors Produce an effect on Contemporary Architecture]. *Memari va Farhang*, 5 (15& 16): 19-21.
- Saremi, A. A. (1996). *Jaye Paye Memari- e Jadid- e Irani dar Atoliehaye daheh 40* [The traces of Modern Iranian Architecture in the Studios of 1960s]. *Abadi*, 6(21): 54-61.
- Saeidnia, A. (1994). *Tehran-e Payetakht* [Capital Tehran]. In Tehran Book. Tehran: Roshangaran.
- Takmil Homayoon, N. (2000). *Tarikh- e Ejtemaei va Farhangi- e Tehran* [Social and Cultural History of Tehran]. Tehran : Cultural Researches Bureau and Tehran Municipality.
- Akmil Homayoon, N. (2003). *Tehran* [Tehran]. Tehran : Cultural Researches Bureau.
- Zarkesh, Afsaneh. Vahdati Asl, A. (1996). *Negareshi be memari va sakhteman sazi dar shahr- e Tehran* [An Approach to Architecture and Building Construction in Tehran]. Unpublished Inteviw with Vahdati asl, Ghasem.
- Zarkesh, A. (2006). *Tasir-e Memari- e Banahaye Dolati bar Memari- e Banahaye Khosoosi dar Memari- e Moaser-e Iran* [The Influence of Government and Public Buildings on Private Buildings in Second Pahlavi Period]. Research project, Employer: Ministry of Housing and Urban Planning.

Influence of Architecture of Governmental and Public Buildings on Private Buildings in the Second Pahlavi Era

Afsaneh Zarkesh*

Abstract

Private buildings comprise an important category of buildings throughout Iran's history including during the second Pahlavi era (1941-1975). In fact, the architecture of buildings in this era is worth studying because it has formed the basis of most of the current architecture of Iran's buildings. The architecture of private buildings during the second Pahlavi era was influenced by various factors including the design and structure of the governmental and public buildings. There has been a certain degree of copying from the architecture of governmental buildings which was to some extent consistent with the climate conditions of Iran. This indeed helped press ahead the knowledge of architecture in the country.

Accordingly, the stage was set for the development of a non-indigenous expertise which has live up to today. Therefore, it is important to study the roots of what eventually formed the architecture in Iran. This is the core objective of the present research. In fact, it tries to find out the reasons for the influence of the architecture of governmental and public buildings on the architecture of certain private buildings. The research is based on applied historical, causative, descriptive and analytical methods. Also, data collection is based on library research and interviews with experts.

The study and findings reveal that there are four reasons for this influence: 1) Characteristics of the governmental and public buildings, 2) Characteristics and situation of the private section; 3) Intermediate factors, and 4) Marginal and background factors. The latter factor has been the most effective and the second factor has been the least effective in this regard. In other words, facilities and conditions such as "factors which lead communities toward a new culture and ...", "the new aesthetic view out of the modern technology and industry", "promotion of new cultural viewpoints and ..."; "financial recourses as well as their determinants of their amounts and ..." and "the quality of the political organization of the country" are of special importance concerning the architecture influences.

In addition, the influencing factors i.e. characteristics of the governmental and public buildings have been more effective than the influenced factors, i.e. characteristics and situation of the private section. Also the direct effect of the governmental and public buildings has been more serious than indirect effect of the intermediate factors. Moreover, studies show that the most effective indices in the framework of the related factors are as follows: building age, conformity with the aesthetic views of the wealthy class of the society, and their will for pattern-making, some private buildings which have been influenced by the public building, promotion of the new cultural approaches, etc.

The other effective factors on the architecture of the private buildings under the influence of the public buildings in the second Pahlavi dynasty are: perfect dependency of the country's economic and political organization, extreme tendency toward the West, promotion of the new cultural approaches, concentration of the activities in large cities specifically Tehran and the related migration, private buildings, none-expert people, and researches on architecture. It must be noted that there is a difference between the private-public buildings and the architecture of the private residential buildings.

Keywords

Influence factors, Governmental buildings, Private buildings, Second Pahlavi era.

.....

*. *Ph.D in Architecture, Assistant Professor in Department of Architecture, Tarbiat Modarres University, Tehran, Iran .*
zarkesh@modares.ac.ir